

Toruń, 10.03.2020

prof. dr hab. Iwona Imańska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Instytut Badań Informacji i Komunikacji

Recenzja rozprawy habilitacyjnej dr Iwony Ewy Pietrzekiewicz pt. *Kultura książki w zakonach męskich Wielkiego Księstwa Litewskiego XV-XVIII wieku* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2019) i jej dorobku naukowego

Dr Iwona Pietrzekiewicz jest absolwentką Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej (obecnie Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN) w Krakowie. W 1993 r. ukończyła studia na kierunku bibliotekoznawstwo i informacja naukowa i w tym samym roku została zatrudniona w ówczesnej Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej tej uczelni na stanowisku asystenta. Pracuje tam do dziś, od 2000 r. na stanowisku adiunkta w obecnym Instytucie Nauk o Informacji. Stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie bibliologii uzyskała w 2000 r. na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego na podstawie rozprawy napisanej pod kierunkiem dr hab. Marii Piłtyczak-Majerowicz, prof. UW., zatytułowanej *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV-XVI wieku*.

1. Ocena osiągnięcia naukowego

Dr Iwona Pietrzekiewicz jako swoje podstawowe osiągnięcie naukowe wskazała pracę *Kultura książki w zakonach męskich Wielkiego Księstwa Litewskiego XV-XVIII wieku*, wydaną przez Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie w 2019 r. Temat pracy związany jest z Jej dotychczasowymi badaniami nad różnymi aspektami funkcjonowania książki w środowisku zakonnym dawnej Rzeczypospolitej. Przy czym w omawianej monografii skoncentrowała się na książce w zakonach męskich Wielkiego Księstwa Litewskiego. Określając ramy chronologiczne rozprawy Autorka dolną granicę ustaliła na XV stulecie – okres, jak pisze stałego osadnictwa zakonnego na Litwie (s. 49), górną wyznacza koniec XVIII w., czyli czasy rozpadu istniejącej sieci klasztorów, spowodowane z jednej strony pierwszym rozbiorem Rzeczypospolitej, z drugiej kasatą zakonów, zapoczątkowaną kasatą zakonu jezuitów. Jednak z powodu rozwoju sieci klasztornej i dostępności bazy źródłowej Jej uwaga skoncentrowała się głównie na czasach nowożytnych (s. 22). Mimo ograniczenia chronologicznego i terytorialnego, Habilitantka podjęła się bardzo ambitnego

zadania, obejmującego działalność różnych obserwacji zakonnych: mniszych (benedyktyni, cystersi, kameduli, kartuzi), żebraczych (franciszkanie, dominikanie, karmelici bosci, karmelici trzewickowi, reformaci, augustianie, bernardyni, kapucyni), kanonickich (kanonicy regularni laterańscy, kanonicy od pokuty, paulini, trynitarze) i kleryckich (jezuici, pijarzy, bonifratrzy, komuniści, marianie, misjonarze). Łącznie, według zestawienia zamieszczonego w książce (tab. 1, s. 73), w 1772 r. było ich aż 275, z tym że jedne występowały licznie (np. dominikanie mieli aż 65 domów zakonnych, a jezuici 51), inne posiadały po jednym, dwa klasztory (np. kartuzi, paulini, kapucyni, reformaci). Ważne jest też to, że każdy typ zakonu miał inne cele działania: jedne koncentrowały się na kontemplacji, inne na duszpasterstwie, jeszcze inne za główne pole swojej aktywności przyjęły opiekę nad chorymi i bezdomnymi, czy też wychowanie i edukację młodzieży. Rodzaj aktywności i przyjęty model duchowy charakteryzujący dany zakon miały również przełożenie na rolę książki w życiu zakonu, np. charakter wspólnoty miał wpływ na rodzaj lektury.

Znaczenie tekstu i książki w zakonach męskich WKL Habilitantka podjęła się przedstawić poprzez ukazanie funkcjonowania różnorodnych przekazów rękopiśmiennych i drukowanych w tych środowiskach. Interesowało ją zarówno piśmiennictwo powstałe w wspólnotach zakonnych (twórczość oryginalna i kopie), jak i pozostałe, sprowadzone przez poszczególne zakony i przez ich członków wykorzystywane. Brała pod uwagę wszelkie teksty: religijne, literackie, naukowe i użytkowe. Przy takim ujęciu tematu nie można było oczekiwać wyczerpującego opisu o charakterze materiałowym omawianych zjawisk, a raczej Autorka dążyła do uchwycenia najważniejszych prawidłowości. Jak zresztą sama określa to w autoreferacie, głównym celem pracy była „...rekonstrukcja oraz ukazanie mechanizmów funkcjonowania zjawisk składających się na kulturę książki w rzymskokatolickich klasztorach męskich...” Aby ten cel uzyskać I. Pietrzakiewicz wykorzystwała bardzo imponującą bazę źródłową, na którą składały się m.in. katalogi i inwentarze księgozbiorów oraz teksty rękopiśmienne i drukowane wytwarzane i użytkowane w badanym środowisku zakonnym. Posiłkowała się także badaniami proveniencyjnymi. Dotarcie do wspomnianych dokumentów wymagało od Autorki przeprowadzenia szerokiej kwerendy w archiwach i bibliotekach polskich (Kraków, Częstochowa, Lubiąż, Warszawa, Lublin, Wrocław) i zagranicznych (Grodno, Wilno, Mińsk, Sankt Petersburg). Wiele z wymienionych przez nią źródeł to materiał często dotąd nieznanymi, wprowadzony do obiegu naukowego przez Habilitantkę, lub jeżeli nawet odnotowany, to niewykorzystany. Odwołuje się też do bogatej polskiej i zagranicznej literatury przedmiotu, w tym bardzo dobrze są jej znane prace na ten temat uczonych litewskich.

Praca składa się z czterech rozdziałów, w których kolejno przedstawione zostały następujące problemy:

- rozwój rzymskokatolickiej sieci klasztornej w Wielkim Księstwie Litewskim z podkreśleniem różnorodności konfesyjnej i ukazaniem jak od XV w. kształtowała się sieć klasztorów męskich w prowincji litewskiej, jakie czynniki wpływały na jej rozwój, jak zmieniała się w czasie i przestrzeni, w jakich formach przejawiała się działalność poszczególnych wspólnot zakonnych.

- znaczenie tekstu w klasztorze: jak praktyki pisania i czytania wyglądały w zaleceniach władz kościelnych i w świetle ustawodawstwa zakonnego, przy czym Habilitantka skoncentrowała się tu na regułach zakonów reprezentowanych w WKL i na wybranych przykładach odniosła się do praktyki pisania i czytania w klasztorach litewskich.

- klasztor jako ośrodek wytwarzania różnych tekstów, powstałych zarówno na potrzeby wewnętrzne i zewnętrzne, dla społeczności lokalnej i ponadlokalnej. Chodzi o twórczość hagiograficzną, kaznodziejską, okolicznościową (przez co Autorka rozumiała kazania okolicznościowe), religijną (w tekście jednak pominiętą) oraz naukową i szkolną (przede wszystkim rękopiśmienne skrypty studenckie, podręczniki opracowane przez wykładowców i przekłady). Teksty te opisane zostały z perspektywy ich znaczenia w życiu zakonów czy motywów i okoliczności powstania.

- księgozbiory w społeczności zakonnej: ich rodzaje, wielkość zbiorów, miejsce przechowywania, uporządkowanie, zawartość oraz losy bibliotek na skutek kasaty zakonów.

Lektura książki udowadnia, że Habilitantka bardzo dobrze porusza się po zgromadzonej bazie źródłowej i celnie dobranej literaturze przedmiotu. Pod tym względem szczególnie dobrze udokumentowany jest rozdział IV. Autorka dotarła do 884 różnych dokumentów charakteryzujących księgozbiory klasztorne, takich jak: katalogi, inwentarze i inne spisy informujące o książkach zgromadzonych w zakonach. Mają one niejednorodny charakter, różni je szczegółowość opisu, ich precyzja, data sporządzenia, choć w tym przypadku gros z nich powstało w XIX stuleciu przy okazji kasaty zakonu. Zostały one następnie spisane w postaci Aneksu, który stanowi bardzo wartościowy element monografii. Wprawdzie część ujętych dokumentów pojawiała się już w literaturze, szczególnie w znanych Autorce zestawieniach Urszuli Paszkiewicz, ale dzięki tej pracy czytelnik otrzymuje je wszystkie w jednym miejscu, uporządkowane w kolejności alfabetycznej lokacji klasztoru, z takimi informacjami, jak: miejsce przechowywania, sygnatura, data powstania,

przyporządkowanie do konkretnego zakonu, komentarz i liczba ksiązek (ta niepotrzebnie występuje w dwóch rubrykach, ponieważ podawana jest też w komentarzu).

Jak wyżej wspomniałam, przy przyjętej koncepcji pracy, podejmowane problemy badawcze przedstawiała Habilitantka na wybranych przykładach. Dysponując tak bogatym materiałem źródłowym, zrozumiałe jest, że musiała dokonać pewnych wyborów i nie mogła przeprowadzić pełnej charakterystyki omawianych kwestii, w tym twórczości poszczególnych zakonów działających w WKL (rozdział III), czy charakterystyki księgozbiorów zakonnych (rozdział IV). Można zauważyć, że w miarę możliwości starała się dobrać tak przykłady, aby każda obserwacja zakonna była reprezentowana. Na podkreślenie zasługuje fakt, że wybierając przykłady I. Pietrkiewicz podawała sporo niefunkcjonujących dotąd w literaturze, np. teksty pozostawione w rękopisach, czy pióra osób niekoniecznie powszechnie znanych, ale w omawianym środowisku licznie występujące i czytane.

Zdarzają się jednak w pracy przykłady dobrane mało fortunnie. Np. w rozdziale III opisując zbiory kazań będące dziełem jednego zakonnika, egzemplifikacją dla nich jest pozostawiony w rękopisie XVII – wieczny zbiór kazań krakowskiego kanonika regularnego Stefana Ranatowicza (s. 147-149), którego z wchodzącymi w krąg zainteresowań Autorki terenami łączy to, że odpis tekstu znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie i był znany i wykorzystywany przez wileńskich kanoników regularnych, ale to już inny problem. Za dużo w książce jest przykładów z XIX w., co wychodzi poza ramy chronologiczne monografii. Często o tych pracach rozpisuje się Habilitantka bardzo dokładnie, jak w wypadku tekstów historiograficznych dominikanów (s. 122-125).

Wątpliwości budzi też decyzja Habilitantki o zobrazowaniu zawartości biblioteki klasztornej na przykładzie księgozbioru benedyktynów w Starych Trokach. W podsumowaniu tej prezentacji pisze, że „zawartość treściowa księgozbioru klasztoru w Starych Trokach jest zasadniczo dość typowa dla księgozbiorów zakonnych, w tym również benedyktyńskich” (s. 194). Trudno stwierdzić skąd to uogólnienie, biorąc od uwagę zamieszczone wcześniej w pracy zastrzeżenia co do różnic w zawartości księgozbiorów (na s. 183 pisze, że na wielkość i charakter danego księgozbioru miało wpływ wiele czynników, wśród których wymienia: „zasobność samej fundacji, jej uposażenie, liczebność oraz sytuację finansową konwentu”, a także „charakter powołania wspólnoty”, s. 189) i innych uwag np. o składzie bibliotek gromadzonych przez bonifratrów (s. 177-179).

Rozdział III monografii kończy krótka informacja o drukarniach prowadzonych przez zakony na terenach WLK. Ma ona charakter bardzo ogólny. Szkoda, że Habilitantka nie pokusiła się na podstawie wymienionych w pracy, wprawdzie niekompletnych, bibliografii

rejestrujących produkcję wydawniczą tych tłoczni, przeprowadzenia rekonesansu, który by pokazał jaki procent produkcji wydawniczej stanowiły prace miejscowych zakonników i jaki rodzaj literatury najczęściej był drukowany.

Mimo przedstawionych wyżej uwag oceniam rozprawę habilitacyjną dr Iwony Pietrkiewicz pt. *Kultura książki w zakonach męskich Wielkiego Księstwa Litewskiego XV-XVIII wieku*, pozytywnie. Autorka podjęła się kompleksowego przedstawienia roli pisma i książki w rzymskokatolickich zakonach męskich mających siedzibę w WKL. Aby tego dokonać przeprowadził szeroko zakrojoną kwerendę i wykorzystwała bardzo bogaty zasób źródeł. Badane zagadnienie zostało ukazane z uwzględnieniem specyfiki tego terenu, kontekstu religijnego, politycznego i społecznego. Książka jest dziełem podsumowującym dotychczasowy etap badań.

2. Dorobek naukowy i organizacyjny

Opublikowanie omówionej wyżej książki *Kultura książki w zakonach męskich Wielkiego Księstwa Litewskiego XV-XVIII wieku*, stanowiącej osiągnięcie naukowe, poprzedziły inne prace naukowe napisane przez Iwonę Pietrkiewicz. Dorobek piśmienniczy Habilitantki po doktoracie ilościowo przedstawia się bogato i nie jest jednorodny tematycznie. Obejmuje łącznie ponad 80 pozycji bibliograficznych, na które składają się: 3 książki (w tym dysertacja doktorska i rozprawa habilitacyjna), 55 artykuły opublikowane w polskich i zagranicznych czasopismach i pracach zbiorowych (w tym 8 współautorskich), 5 recenzji, współredagowanie 5 prac zbiorowych i jednego rocznika czasopisma naukowego, opublikowanie wraz z innymi osobami trzech katalogów bibliotek i trzech katalogów wystaw, kilka biogramów i haseł w encyklopediach (współautorstwo) i opracowanie bibliografii (współautorstwo). Uzupełnia je 10 tekstów popularnonaukowych i publicystycznych. Część artykułów ukazała się w cenionych w środowisku czasopismach naukowych, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, „Roczniki Biblioteczne”, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” czy „Klio”.

Na ponad 80 publikacji złożyły się teksty poświęcone następującym zagadnieniom: książka w zakonach męskich Kościoła katolickiego w okresie od XV do początków XIX stulecia, a także cenzura w XIX i XX w. i współczesna zagadnienia bibliologiczne. Jest to dorobek z dominacją jednego zagadnienia, jakim są dzieje i rola książki w Kościele rzymskokatolickim. Z oczywistych względów w pierwszych latach po doktoracie najwięcej uwagi Habilitantka poświęciła księgozbiорom w zakonach męskich, przede wszystkim

bibliotece kanoników regularnych na krakowskim Kazimierzu w początkowym okresie jej istnienia (XV-XVI w.), pisała też o losach biblioteki tego konwentu w czasach późniejszych, od XVII po XIX stulecie.

W ostatnich latach w większości tekstach przewijają się problemy związane z funkcjonowaniem książki w męskich klasztorach Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie nowożytnej. Są to, co zrozumiałe, zagadnienie uwzględnione w większości w ocenianej wyżej pracy habilitacyjnej. Podejmowane kwestie w licznych artykułach mają różny charakter i poziom szczegółowości omawianych zagadnień: jedne koncentrują się na przedstawieniu bibliotek konkretnych zgromadzeń zakonnych w całej prowincji (np. kanoników regularnych), lub w danym mieście (np. w Wilnie, w Słonimie czy Brześciu), tematem innych są księgozbiory konkretnego klasztoru (np. benedyktynów w Starych Trokach). Doświadczenie zebrane w pracy nad różnorodnymi źródłami do dziejów bibliotek zakonnych (w tym spisy inwentarzowe księgozbiorów klasztornych, kroniki, akta wizytacji, rachunki, zachowane księgozbiory i inne) zaowocowało kilkoma tekstami, w których Habilitantka podjęła się opisać specyfikę tej bazy źródłowej, ujmując ją bądź całościowo, bądź odnośnie jednego rodzaju źródła czy reguły zakonnej lub miasta. Podejmowanie problematyki źródłoznawczej jest bardzo istotne, szczególnie z punktu widzenia następnych pokoleń badaczy, gdyż pomaga im zapoznać się z kolejnymi przekazami historycznymi, wskazuje na ich cechy, odmienności czy też wreszcie lokalizuje je. Godne podkreślenia są dwa teksty poświęcone metodologii badań dawnych księgozbiorów zakonnych, szczególnie ten odnoszący się do edycji rękopiśmiennych katalogów i inwentarzy (*Rękopiśmienne katalogi i inwentarze książek z ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego – wybrane problemy zasad publikowanie*, w Wykazie publikacji poz. 55). Jest to tekst opublikowany w wydawanej przez Uniwersytet Wileński serii „Bibliotheca Litwana 2”, napisany wraz z Lilią Kowkiel i Arvydasem Pacevičiusem, w którym przeanalizowano wiele dotychczasowych opublikowanych rękopiśmiennych katalogów i inwentarzy i wypowiedziano następnym edytorom tego typu źródeł kilka istotnych wskazówek. Z tych wskazówek skorzystała także Habilitantka, publikując we wspomnianej serii dwa starannie opracowane inwentarze: *Inwentarz kościoła św. Piotra na Antokolu spisany przez Piotra Korkonosą w 1609 roku* i „*Index Librorum in Bibliotheca Ecclesiae Cathedralis Vilmensis*” z 1598 roku (Wykaz poz. 56 i 57).

Badaczka zainteresowała się także księgozbiorem dominikanów jarosławskich, losami księgozbiorów klasztorów żeńskich w Rzeczypospolitej w wyniku kasaty, czy też biblioteką proboszcza z Wejherowa. Wszystkie teksty są dobrze udokumentowane źródłowo, z reguły

poprzedzone wstępem mającym przybliżyć czytelnikowi kontekst historyczny i wykazują bardzo dobre rozeznanie Autorki w literaturze przedmiotu.

Prócz tego głównego nurtu badań, jakim jest książka w Kościele katolickim, Habilitantka pisała jeszcze o sprawach odległych od Jej podstawowych zainteresowań naukowych, które były wynikiem np. natrafienie w czasie kwerendy na inne ciekawe materiały, jak odnalezienie jedyne w Polsce egzemplarza wydania *Epistola Martini Lutheri ad Henricum VIII* (Wykaz poz. 10). Zainteresowała się też sprawami cenzury w XIX w. (*Ambrożego Grabowskiego kłopoty z cenzurą*, Wykaz poz. 13) i w pierwszej połowie XX stulecia (dwa teksty współautorskie: *Prewencyjne ingerencje cenzorskie w „Tygodniku Powszechnym” na przełomie lat 40. i 50. XX w.* i *„Dziennik Polski” pod nadzorem. Ingerencje cenzorskie w pierwszej połowie lat 50.*, Wykaz poz. 15 i 51) oraz nowoczesnym warsztatem biblioteki szkolnej i problemami digitalizacji.

Ten dorobek naukowy uzupełnia kilka drobnych prac, w tym haseł do encyklopedii i recenzje. I. Pietrzekiewicz włączała się także w redakcję pięciu prac zbiorowych, w przygotowanie dwóch katalogów bibliotek (jeden dwutomowy) i trzech katalogów wystaw.

Wśród prac opublikowanych przez dr I. Pietrzekiewicz jest kilka tematycznie niezwiązanych lub luźno powiązanych z zagadnieniami bibliologicznymi. Najczęściej dotyczą one dziejów wybranych instytucji kościelnych. Efektem tych zainteresowań była m. in. książka (*Miser res sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków 2009) i kilka artykułów opisujących bonifratrów w dawnej Rzeczypospolitej. Omawiając różnorodną działalność bonifratrów, nie zapomniała o ich księgozbiorach.

Dr Iwona Pietrzekiewicz część dotychczasowych badań przeprowadziła z funduszy uzyskanych w ramach pięciu grantów, z których dwoma kierowała: pierwszym pozyskanym z Komitetu Badań Naukowych, realizowanym w l. 2010-2012 (projekt badawczy pt. *Kultura książki w zakonach męskich Wielkiego Księstwa Litewskiego XV-XVIII w.*, nr NN 103061438) i drugim przyznany z Programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w l. 2015-2016 (projekt badawczy na temat *Laboratorium Humanistyki Cyfrowej (DHLab Info) w Instytucie Nauk o Informacji Uniwersytetu Pedagogicznego*, nr 210899/E-347/R/2015), a w czterech następnych była uczestnikiem, w tym w jednym zagranicznym, przyznany przez Uniwersytet Wileński.

Prócz opublikowanych artykułów, dr I. Pietrzekiewicz część wyników swoich badań przedstawiała również na konferencjach. Brała udział w licznych konferencjach zagranicznych (m.in. Mińsk, Sankt Petersburg, Wilno, Grodno) i krajowych (m.in. Gdańsk, Katowice, Kraków, Warszawa, Wrocław, Toruń, Olsztyn). W sumie od 2000 r. miała 14

wystąpień na konferencjach zagranicznych i 32 na krajowych, co świadczy o sporej aktywności naukowej Habilitantki. Ma również spory dorobek organizacyjny i dydaktyczny: m.in. była kierownikiem studiów podyplomowych, a obecnie jest zastępcą dyrektora Instytutu Nauk o Informacji. Wielokrotnie angażowała się w prace organizacyjne realizowane w macierzystej uczelni i jednostki, w tym te dotyczące zmian programu nauczania. Jako dydaktyk prowadzi zajęcia na studiach pierwszego i drugiego stopnia oraz podyplomowych, jest też promotorem i recenzentem prac licencjackich i magisterskich.

Jest członkiem kilku towarzystw naukowych i obecnie komitetów redakcyjnych dwóch czasopism, w tym publikowanego w Wilnie „Bibliotheca Lithuana II”. Habilitantka sprawdza się także jako popularyzator nauki: wygłasza prelekcje, pisze teksty popularyzatorskie, współpracuje z lokalnymi instytucjami w ramach promocji książki i czytelnictwa.

Konkluzja

Rozprawę zgłoszoną przez dr Iwonę Pietrzkievicz jako „osiągnięcie naukowe”, jak również pozostałe publikacje, działalność organizacyjną i popularyzatorską oceniam pozytywnie i uważam, że spełniają wymogi ustawowe do uzyskania stopnia doktora habilitowanego w obszarze nauk humanistycznych, w dyscyplinie bibliologia i informatologia.

Iwona Jankowska